

RUSUH Uşak Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi/**RUSUH** Uşak University the Journal of

Faculty of Islamic Sciences

ISSN: 2791-7398

Haziran/June 2024, 4 (1): 74-87

rusuhdergisi@usak.edu.tr

Ebû Mansûr el-Mâturîdî'nin Düşüncesinde Allah'ın Arş'a İstiva Etmesi Problemi
In Thought Of Abu Mansur Al-Mâturîdî, The Problem Of God's Istiwa On The Arsh

Veysel Ekinci

Milli Eğitim Bakanlığı

Ministry of Education

Adıyaman, Turkey

veyselekinci02@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0003-6583-9931>

Selim Gülverdi

Doç. Dr., Gaziantep İslam Bilim ve Teknoloji Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Kelam Anabilim Dalı

*Associate Professor, Gaziantep Islam Science and Technology University, Faculty of Islamic Sciences,
Department of Islamic Theology*

Gaziantep, Turkey

sgulverdi67@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-2647-1006>

Makale Bilgisi/Article Information

Makale Türü/Article Types: Araştırma Makalesi

Geliş Tarihi/Received: 28.02.2024

Kabul Tarihi/Accepted: 22.06.2024

Yayın Tarihi/Published: 30.06.2024

Cilt/Volume: 4

Sayı/Issue: 1

Sayfa/Pages: 74-87

Atıf/Cite as: Ekinci, Veysel-Gülverdi, Selim. "Ebû Mansûr el-Mâturîdî'nin Düşüncesinde Allah'ın Arş'a İstiva Etmesi Problemi [In Thought Of Abu Mansur Al-Mâturîdî, The Problem Of God's Istiwa On The Arsh]". *Rusuh Uşak Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi - Rusuh Uşak University the Journal of Faculty of Islamic Sciences* 4/1 (Haziran 2024):74-87

İntihal/Statement of Publication Ethics: Bu makale en az iki hakem tarafından incelenmiş, Turnitin kullanılarak benzerlik raporu alınmış ve araştırma/yayın etiğine uygunluğu onaylanmıştır. /This article was reviewed by at least two referees, a similarity report was obtained using Turnitin, and compliance with research/publication ethics was confirmed.

Copyright: 2024 by Uşak University, Faculty of Islamic Sciences, Uşak, Turkey

EBÛ MANSÛR EL-MÂTÜRÎDÎ'NİN DÜŞÜNCESİNDE ALLAH'IN ARŞ'A İSTİVA ETMESİ PROBLEMİ

Öz

Kur'an'da Allah'ın zatıyla ilgili olarak teşbih ve teccimi hatırlatan ve kelimde haberî sıfatlar olarak nitelendirilen bazı ifadeler üzerinde İslam düşünce tarihinde yoğun tartışmalar olmuştur. Bu nedenle haberî sıfatlar konusu, itikadî mezheplerin ortaya çıkmasında yol ayrımı niteliğinde bir öneme sahiptir. Erken dönemde ele alınan haberî sıfatlar, literal olarak mı yoksa te'vil edilerek mi anlaşılması gerektiği konusunda yaşanan tartışmalarla bir problem haline geldi. Müşebbihe ve Mücessime eğiliminde olanlar literal bir okumayla insanbiçimci (antropomorfist) Tanrı anlayışını benimsemiştir. Selef ise Hz. Peygamber ve sahabenin bu konuda bir açıklama yapmadığını ileri sürerek haberî sıfatların anlamını Allah'a havale etmeyi tercih etmiştir. Bu dönemde Ebu Hanife (ö. 150/767) ve ondan sonra Ebü'l-Hasan el-Eş'arî (ö. 324/935) gibi Ehl-i sünnet kelimcileri Selef yolunu izleyerek te'vile başvurmaktan kaçındıkları halde müteahhirün kelimciler, tevhid ilkesinin zarar göreceği endişesiyle te'vile başvurmuşlardır.

Çalışmamızın konusunu oluşturan Mâtürîdî'nin, haberî sıfatlar kapsamında ele aldığı "Allah'ın Arşa istiva etmesi" konusunu, kullandığı argümanlar tespit edilerek te'vil metodu üzerinden onun problemin çözümüne yönelik düşünceleri üzerinde durulacaktır. Mâtürîdî, akıl ile naklin uyuşmadığı durumda naklin te'vil edilmesi gerektiği ön kabulüyle problemi ele alarak tevhid temelinde ispat ve tenzih düşüncesine bağlı kalarak te'vile başvurmuştur. Bu bağlamda "Allah'ın Arşa istiva etmesi" meselesini te'vil ederek Allah'ın arşa hükümler olması şeklinde anlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Kalam, Haberî Sıfatlar, Mâtürîdî, İstiva, Te'vil.

IN THOUGHT OF ABU MANSUR AL-MÂTURÎDÎ, THE PROBLEM OF GOD'S ISTIWA ON THE ARSH

Abstract

It is an important issue in the nature of the crossroads in which sects of creed emerged due to the intense debates about some expressions in the Qur'an, which remind of tashbih and tajsem regarding the essence of God and are described as khabar adjectives in kalam. In the early period, it became a problem with the debates about whether the adjectives were understood as literal or by ta'wil (implicitly). While those who tend to the Mushabbiha and the Mujasema adopt the anthropomorphist understanding of God with a literal reading, the Salaf claimed that the Prophet and the Companions did not make any explanations on this issue, were preferred to refer the meaning of the adjectives to Allah. In this period, although the theologians of Ahl as-sunnah has avoided applying ta'wil by following the way of Salaf, The Later Muslim Theologians applied to ta'wil because of the concern that the principle of tawhid would be harmed.

The arguments used by Mâtürîdî, which is the subject of our study, about the subject of "Allah's appropriation of the Throne", which he handles within the scope of adjectives, will be determined and his thoughts on solving the problem will be emphasized through the method of ta'wil. He applied to ta'wil by adhering to the idea of proof and absolving on the basis of tawhid, considering the problem with the pre-acceptance that translation should be interpreted in cases where reason and narration do not match. For Mâtürîdî's thoughts on the subject, the source works of Tevilat al-Qur'an and Kitab al-Tawheed will be taken as reference.

Keywords: Kalam, Khabarî Adjectives, Mâtürîdî, Istiwa, Ta'wil.

Giriş

İslam düşünce tarihinde dinin anlaşılmasında naklin yanında akla da önemli bir yer vermeyi metot olarak kabul eden kelimciler naklin akla ters düştüğü yerde nakli, akilla uzlaştırmaya çalışmışlardır. Kelamcılar, Kur'an ve hadislerde geçen Allah'ın, gözü, yüzü ve Allah'ın gelmesi, Allah'ın Arşa istivâ etmesi gibi literal olarak düşünüldüğünde İslam'ın Allah tasavvuruyla bağdaşması mümkün olmayan kavramları tevhid inancına ters düşmeyecek şekilde te'vil etmişlerdir. Kur'an'da müteşabih ayetler olarak isimlendirilen ve kelam ilmindeyse "haberî sıfatlar" olarak kabul edilen bu kavramlar, İslam düşünce tarihinde teşbih ve tescim inancına sahip Yahudi ve Hıristiyanlardan etkilenen bir kısım Müslümanlar tarafından, gündeme taşınmıştır. Nitekim Müslümanlar arasında hicri 2. yüzyılda teşbih ve tescim düşüncesini savunanlar ortaya çıkmıştır. Bu düşünceleri savunanlar, haberî sıfatları, zahirine bakarak ve te'vil yapmadan yalın haliyle düşünmeleri sonucu Allah'ı, insanlara benzeyen bir varlık şeklinde düşünerek antropomorfist Tanrı anlayışını kabul etmişlerdir.

Selefi söylemi savunanlar ise tefvîz ve tevakkuf yöntemini benimseyerek bu müteşabih kavramların anlamını, ancak Allah'ın bileceğini ileri sürerek O'na havale etmişlerdir. Ebu Hanife (ö. 150/767) ve ondan sonra Ebü'l-Hasan el-Eş'arî (ö. 324/935) gibi kelimciler Selef yolunu benimseyerek haberî sıfatların anlamı konusunda te'vil yapmamış ve susmayı tercih etmişlerdir.¹

Mu'tezile ve müteahhirûn dönem Ehl-i sünnet kelimcileri, haberî sıfatlar meselesiyle teşbih ve tescim düşüncesinin Müslümanlar arasında antropomorfist Tanrı anlayışının oluşmasına neden olacağından endişelendiler. Kelamcılar, bu endişe ve Selefi anlayışı savunanların ileri sürdükleri görüşlerin de çözüme yönelik olmaması gibi nedenlerle haberî sıfatları te'vil etmeyi gerekli görmüşlerdir. Kelamcılar, tevhid ve tenzih temelinde, teşbih ve tescim tasavvurunu andıran her izahı olumsuzlayarak haberî sıfatları te'vil etmişlerdir.

Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, (ö. 333/944) bir kelimci olarak haberî sıfatlar konusunda te'vil metodunu benimsemiş ve bu konuda ta'til düşüncesine başvurmadan ispat ve tenzih mantığıyla te'vil yapmıştır. Teşbih ve tescim anlayışına karşı bir tavır serileyen Mâtürîdî, problemin çözümü olarak te'vil metoduyla meselenin "O'nun benzeri hiçbir şey yoktur"² ayeti bağlamında düşünülmesi gerektiğini savunur.

Çalışmamız esnasında klasik kaynaklardan Mâtürîdî'nin, *Te'vilâtu'l-Kur'an* ve *Kitabu't-Tevhîd* eserleri temel kaynak olarak alınmakla beraber Müşebbihe'den olduğuna dair kaynaklarda bilgi olan Mukatil b. Süleyman'ın *Tefsiru'l-Mukatil b. Süleyman* ve Selefi anlayışı savunan Osman b. Ebi Şeybe'nin, *Kitabu'l-Arş* ve *Te'vilâtu'l-Kur'an* şarihi, Alâeddîn es-Semerkindi'nin *Şerh-i Semerkandi* gibi klasik kaynaklardan istifade edildi. Ayrıca bu alanda yapılan çalışmalardan, *TDV İslam Ansiklopedisinde yayınlanan* Yusuf Şevki Yavuz'un "Arş", İlyas Çelebi, "Sıfat" maddelerinden konu araştırıldı. Bunun Metin Yurdagür'ün "Haberî Sıfatları Anlamada Metod", "Haşviyye" ve

¹ Kemâlüddîn, el-Beyâzî, *İşârâtü'l-Merâm an İbârâti'l-İmâm*, thk. Ahmed Ferid Miziyadi (Beyrut: Daru'l-kutubi'l-ilmîyye, 2007), 180-187; Numan b. Sabit Ebû Hanife, *Fıkhü'l-Ekber, İmam-ı Azam'ın Beş Eseri*, çev. Mustafa Öz (İstanbul: Kalem Yayıncılık, 1987), 67.

² eş-Şûra 42/11.

Mustafa Güven'in, "Hakikat ve Mecaz Bağlamında Müteşabih Bir Kavram Olarak "İstivâ" gibi makalelerden ve Ömer Faruk Yavuz, *Kur'ân'da Sembolik Dil*, Hanifi Özcan, *Mâtürîdî'de Bilgi Problemi* gibi bir kısmının ismini verdiğimiz eserlerden istifade edilmiştir.

1. Kavramsal Çerçeve

Çalışmamız "arş" ile ilgili bir çalışma olmasından ötürü bu kavram ve beraber kullanılan kavramların ele alınması konunun anlaşılması bakımından önem arz eder.

1.1. Arş

Lügatte arş, evin çatısı, tavan³ ve hükümdarın meclisi⁴ anlamlarına gelirken terim hükümlerlik ve mülk gibi anlamları ifade eder.⁵ Kelamcılar Arş kelimesini mecaz anlamda ele alarak hükümlerlik anlamı vermişlerdir.

1.2. İstivâ

Lügatte mutedil olmak, aynı seviyede olmak, sonuna gelmek, kast etmek, yükselmek, karar kılmak ve yönelmek anlamlarına gelen istivâ, terim olarak Allah'ın, iradesiyle her şeyi düzene koyması, hükümlerliği altına alması anlamlarına gelir.⁶ İstivâ fiil olarak 'alâ' harf-i cerriyle kullanıldığında yüceltmek, istila etmek ve tamamlamak anlamlarına gelir.⁷

1.3. Sıfat

Lügatte; zatın bazı hallerine delalet eden isim anlamına gelen sıfat,⁸ terim olarak "Allah'ın insanlarca bilinmesini sağlayan nitelik" veya "Allah'ın zâtına nisbet edilen mâna ve mefhum" olarak tanımlanır.⁹

2. Haberî Sıfatlar

Haberî sıfatlar, zahiri anlamları bakımından yaratılmışlarla benzer özellikler gösterdikleri için, Allah'a nispet edilmeleri mümkün olmayan ancak naslarda ifade edildiklerinden dolayı ilahi sıfatlar olarak kabul edilen kavramlardır. İstivâ, yed, ayn, vech, nüzûl, ityân, meci', kurb ve kadem gibi kavramlar bunlardan bazıları olarak zikredilebilir.¹⁰ İslam düşünce tarihinde Allah'a sıfat nisbet edilebilir mi tartışmasıyla başlayan sıfatullah meselesi ilk ve önemli problemlerden biridir. Naslarda geçtiği halde literal anlamıyla kabul edildiğinde Allah için düşünülmesi sakıncalı görülen kavramlar olan haberî sıfatlar, sıfatullah problemiyle ilgili olarak önemli bir yere sahiptir. Bu anlamda birbirinden farklı olarak üç eğilim ortaya çıkmıştır. Bu grupların düşüncelerini detaylandırmak meselenin daha iyi anlaşılmasına yardımcı olacaktır.

³ Ebû'l-Fadl Cemaluddin Muhammed b. Mükrim İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab* (Beyrut: Daru's-Sadr, 1432/2010), 6/313-317.

⁴ Ebu'l-Kasım Hüseyin b. Muhammed el-İsfahânî, *el-Müfredat* (Beyrut: Mektebetu Nezzar Mustafa, 1395/1975), 558.

⁵ Yusuf Şevki Yavuz, "Arş", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/402-404.

⁶ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 14/410-415; el-İsfahânî, *el-Müfredat*, 416.

⁷ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd es-Semerikandi el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, thk. Bekir Topaloğlu-İbrahim Halil Kaçar (İstanbul: Mizan Yayınları, 1. Baskı, 2008), 5/375.

⁸ Seyyid Şerif Ali b. Muhammed el-Cürcanî, *et-Ta'rîfât*, thk. Muhammed Sıddık Minşavî (Kahire: Daru'l-fedîyle, 1890), 114,211.

⁹ İlyas Çelebi, "Sıfat", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/100-106.

¹⁰ Çelebi, "Sıfat", 37/100-106; İsmail Hakkı İzmirli, *Yeni İlmî Kelam*. Sad. Sabri Hizmetli (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013), 298.

2.1. Teşbih-Tecsim Yöntemi

İnsanbiçimci Tanrı anlayışına sahip olan Yahudilik, Hıristiyanlık ve düalist din mensupları Allah'ın sıfatları konusundaki anlayışlarından etkilenen bir kısım Müslümanlar, İslam düşünce tarihinde sıfatullah probleminin oluşmasına zemin hazırladılar.¹¹ Hem söz konusu dış etkenler hem de Kur'an'da antropomorfist bir Tanrı anlayışını andıran ifadelerin mevcut olması, İslam dünyasında az sayıda da olsa teşbih ve tecsim anlayışının ortaya çıkmasıyla sonuçlandı. Eş'arî'ye göre Kerramiyye ve Gulât-ı Şia gibi teşbihçi fırkalar Allah'ın cisim olduğunu iddia ederek O'nu insana ait bir takım sıfatlarla nitelendirmişlerdir.¹² Mücessime ise Allah'ın cisim veya cisim gibi olmayan bir cisim olduğunu savunmuştur.¹³ Mücessime'nin, Allah Teâlâ'yı hiçbir cisme benzemeyen bir cisim olarak telakki etmesinden dolayı teşbih görüşünü savunmuş olarak kabul edilemeyeceği iddia edilse de¹⁴ cisim, hadis varlığına ait bir nitelik olduğu için bu iddianın isabetli olmadığı söylenebilir. Teşbih ve tecsim düşüncesi bağlamında haberî sıfatları sözlük anlamıyla ele alarak insanbiçimci bir Tanrı anlayışını savunan Mukatil b. Süleyman¹⁵ (699-767) ve Muhammed b. Kerram, (ö. 255/869) istivâ konusunda Allah'ın arşta oturduğunu, istediğinde yer değiştirebileceğini ve zatının, arşın tamamını veya bir kısmını kapladığını ya da ondan daha büyük olabileceğini iddia etmişlerdir.¹⁶ Teşbih ve tecsim anlayışını savunanların Kur'an'daki müteşabih lafızları onlardaki sanatları dikkate almadan sadece lafzı dikkate olarak anlamaları, bu kavramların içeriğinin boşaltılarak asıl anlamlarından koparılmasına ve kapalı ifadeler haline getirilmesine yol açmıştır.¹⁷ İslam düşünce tarihinde istivâ gibi haberî sıfatların te'vil edilmeden anlaşılmasının, beraberinde teşbih ve tecsim gibi daha büyük problemlerin ortaya çıkmasına sebep olduğu yaşanarak tecrübe edilmiş bir durumdur.

2.2. Tefviz-Tevakkuf Yöntemi

Erken dönem Selef alimleri, Hz. Peygamber'in haberî sıfatlar konusunda bir açıklama yapmadığını ve sahabilerin de bu konuda ona soru sormadıklarını ileri sürerek te'vil edilmesine şiddetle karşı çıktılar. Onlar, haberî sıfatların ancak rivayet yoluyla açıklanabileceğini ileri sürerek kelimcilerin istivâ kavramını "istila" anlamına gelecek şekilde yorumlamalarının dinde yeni bir şey icad etmek anlamına geleceği için meşru bir yöntem olmadığını savunmuşlardır.¹⁸ Selefiyye, tefviz metodundan hareketle istivâ lafzının zahirini esas alarak "Allah'ın arşa istivâ etmesi"ni, Allah'ın semavata

¹¹ Abdulkerim eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, thk. Ahmed Fehmi Muhammed (Kahire: Daru'l-kutubi'l-ilmîyye, 1992/1413), 1/103.

¹² Ebu'l-Hasan Ali b. İsmâ'il el-Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslamiyyîn*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdu'l-Hamid (Beyrut, Mektebetu'l-asriyye, 1416/1995), 1/106.

¹³ Abdülmelik b. Abdullah b. Yusuf b. Muhammed el- Cüveynî, *Kitabu'l-irşad*, thk. Ahmet Abdurrahim es-Sayic (Kahire: Mektebetu Sekafetu Diniyye, 1430/2009), 139/140; Fahreddin er-Râzî, *Esasu't-Takdîs*, thk. Ahmed Hüseyin es-Seka (Kahire: Mektebetu'l-Kulliyeti'l-Ezheriyye, 1406/1986), 125-127.

¹⁴ Râzî, *Esasu't-Takdîs*, 231.

¹⁵ Mukatil b. Süleyman, *Tefsiru'l-Mukatil b. Süleyman* (Beyrut: Müessesetu tarihi'l-Arabi, 2002/1423), 3/21.

¹⁶ Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, 1/105-109.

¹⁷ Yurdağür, Metin, "Haberî Sıfatları Anlamada Metod", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1/249, (1983), 264; Ömer Faruk Yavuz, *Kur'an'da Sembolik Dil* (Ankara: Ankara okulu Yayınları, 2006), 193.

¹⁸ Muhammed b. Ebibekr, İbnü'l-Kayyim el-Cevziyye, *es-Sevâi'ku'l-Mürsele 'ale'l-Cehmiyyeti ve'l-Mua'ttıla*, thk. Ali b. Muhammed ed-Dehilullah, (Riyad: Daru'l-asime, 2009/1430), 1/387-388.

yükselmesi şeklinde yorum yapmadan kabul etmişlerdir.¹⁹ İlahi sıfatlar konusunda aşırı giderek haberî sıfatları yorum yapmadan kabul etmelerinden dolayı Allah'ın eli, gözü, ayağı gibi organlarının olduğunu savunan Haşviyye, Selefiyye ile irtibatlandırılmıştır.²⁰ Selefiyye, haberî sıfatları ve özelde de istivâ kavramını sadece lafzî dikkate alarak anlamış ve teşbih-tecsim düşüncesini savunanlara yaklaşmıştır. Haberî sıfatlar konusunda susmanın (tevakkuf) ve anlamının neliğini Allah'a havale etmenin (tefviz) de, aslında İslam'ın ulûhiyyet tasavvurunu savunmada yetersiz kaldığı söylenebilir. Teşbih ve teccim düşüncesinde olduğu gibi haberî sıfatların sadece zahirini alarak anlayan Haşviyye'nin, Selefi anlayışı savunanlarla Ehl-i hadis olarak ortak zemininde buluşması, Müşebbihe ve Mücessime'nin tanrı anlayışının selefi söylemi etkilemiş olması muhtemeldir.

2.3. Te'vîl-Tenzih Yöntemi

Mu'tezile ve Ehl-i sünnet kelimcileri Kur'an'da ifade edilen haberî sıfatları tenzihe uygun bir şekilde yorumlamışlardır. Buna karşı teşbih-teccim düşüncesini savunan ile Selefiyye ekolü haberî sıfatların te'vîl edilemeyeceğini savunmuştur. Ancak zamanla teşbih ve teccim ehlinin teşbihçi Tanrı anlayışını savunduğunun net olarak anlaşılması ve Selefiyye'nin de Allah'ın arşa istivâ etmekle orda istikrar kıldığını ve Allah'ın bizim için uzaklık-yakınlık gibi durumlarının olduğunu ileri sürmeleri neticesinde teşbih-teccim düşüncesi terk edilmiştir.

Kelamcılar, "O, hiçbir şey gibi değildir"²¹ ayeti bağlamında Allah'a mekân izafe edilemeyeceğini ileri sürerek haberî sıfatları akla uygun bir şekilde te'vîl etmişlerdir. Tenzihî bir dil kullanan kelimciler, haberî sıfatların te'vîl edilmemesi durumunda teşbih ve teccime dayalı tanrı anlayışının yaygınlık kazanacağı endişesini taşımışlardır.²² Ehl-i sünnet kelimcileri haberî sıfatları te'vîl etmede ispat ve tenzih metoduna başvurmuşlardır.

3. Mâtürîdî'ye Göre Haberî Sıfatlar

Ehl-i sünnet'in iki kelam ekolünden biri olan Mâtürîdî'liğin kurucusu Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, bir kelimci olarak haberî sıfatları akıl-nakil dengesine bağlı kalarak tevhid temelinde tenzihî bir dille te'vîl etmiştir. Bu iki husus üzerinde durmak Mâtürîdî'nin problemi çözüm mantığının daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

3.1. Mâtürîdî'ye Göre Akıl-Nakil İlişkisi

Aklı, dini anlamada iki vasıttan biri olarak kabul eden Mâtürîdî, duyu ve haber bilgisinin akılla muhakeme edilmeden gerçek bilgi olma vasfını kazanamayacağını belirtir. Her akıl sahibinin, Allah'ın âlemi fena bulması için değil aksine hikmetle yarattığı gerçeğini kabul edeceğini çünkü bunun zıddını savunmanın akılla çelişeceğini

¹⁹ Muhammed b. Osman b. Ebî Şeybe, *Kitabu'l- Arş*, thk. Muhammed b. Halife et-Temîmî (Riyad: Mektebetu'r-rüşd, 1415/1998), 150-152.

²⁰ Metin Yurdagür, "Haşviyye", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 16/426-427.

²¹ eş-Şûra, 42/11

²² Ebü'l-Hasen Kâdî'l-kudât Abdülcebbar b. Ahmed el-Hemedânî, *Şerhu'l-uşûli'l-hamse* (Kahire: Mektebetu Vehbe, 1417/1996), 226-227.

belirtir.²³ Dinde teklife muhatap olan akıllı bireyin aynı zamanda Allah'ın varlığı ve tekliğini anlaması gerektiğini belirten Mâtürîdî, akıl ve vahyin Allah'ın birer ayeti olduğunu ve bu iki unsurun birbiriyle çatışmayacağını savunur.²⁴ İnsanın şüphelere karşı yapacağı şey tefekkür ve istidlale başvurarak gerçeğe ulaşmasıdır. Dini anlamada nazar ve istidlalin önemini vurgulayan Mâtürîdî, insanın Allah'a ve O'nun dinine nazar ile ulaşmaları gerektiğini ileri sürer.²⁵ Onun dini anlamada akla aktif bir rol vermesi, vahiy karşısında aklın hiçbir rolünün olmadığını kabul eden fideist (inanç konusunda akla yer vermeyen düşünce) yaklaşımı reddettiğini gösterir.²⁶

Mâtürîdî'ye göre duyu ve haberî'nin doğruluğunu test edici bir konuma sahip olan akıl vahyi tevil edebilir mi yoksa onu tevil etme teşebbüsüne kalkışmaya hakkı olmadan sadece anlamaya mı odaklanmalıdır. O, haberî sıfatlar konusunda te'vile başvurarak aklın, vahyin anlaşılmasında temel unsur olduğunu ifade eder.²⁷ Kalam ekollerinin, nakli bilgiyi fer' konumunda kabul ederek akli bilgiye daha fazla öncelik verdiklerini ve buna bağlı olarak kelami problemleri ele alırken önceliği akla vermeyi bir metot olarak benimsedikleri söylenebilir.²⁸

Akıl-nakil ilişkisi konusunda naklin anlaşılması için akla hakem rolü vererek itikadî alanda nazar ve istidlalin yapılması gerektiğine vurgu yapan Mâtürîdî, haberî sıfatları, akıl ve nakil arasındaki dengeyi gözeterek yorumlamanın gerektiğine inanır. Bu tavır itikadi alanda nazar ve istidlali bir metot olarak benimseyen kalamcılar için gerekli bir durumdur. Mâtürîdî, Selefte uyararak haberî sıfatlar konusunda akıl yürütmekten kaçınan Ebu Hanife²⁹ (ö. 150/767) ve Ebü'l-Hasan el-Eş'ari (ö. 324/935) gibi kalamcılardan farklı olarak haberî sıfatları akıl yürüterek te'vil eder. Mâtürîdî'yi Ebu Hanife'den farklı olarak böyle bir tavır almaya sevk eden etkenin, İslam toplumunda yayılma tehlikesi gösteren teşbih ve tescim anlayışı olduğu söylenebilir. Akıl ve nakil dengesini ihmal etmeden İslam'ın inanç esaslarının yanı sıra nasları da akıl yürüterek hikmet felsefesi denilebilecek bir üslupla temellendirmeye çalışan Mâtürîdî, haberî sıfatları aynı bakış açısıyla ele alarak problemi Selef ve Mu'tezile'den farklı olarak çözmeye çalışır. Onun akla, nakli anlamada hakem rolü vermesi, haberî sıfatları te'vil etmesinde önemli bir saiktir.

Mâtürîdî, te'vil ve tefsir kavramlarını birbirinden ayırt ederek tefsiri, Kur'an'ın nazil olduğu ortamda bulunmalarından dolayı sahabenin en iyi bileceğini, te'vilin ise ehil kimselerin ayetin lafzına ters düşmeyen ve bağlayıcı olmayan muhtemel anlamları

²³ Ebû Mansûr Muhammed el-Mâtürîdî, *Kitabu't-tevhid*, thk. Bekir Topaloğlu- Muhammed Arûçî (İstanbul: Mektebetu'l-irşad, 2001), 66.

²⁴ Mâtürîdî, *Kitabu't-tevhid*, 67.

²⁵ Mâtürîdî, *Kitabu't-tevhid*, 68.

²⁶ Ramazan Altıntaş, Mâtürîdî, "Kalam Sisteminde Akıl-Nakil İlişkisi", *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi*, 5/3, (2005), 233-245.

²⁷ Hanifi Özcan, *Mâtürîdî'de Bilgi Problemi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2012), 160.

²⁸ Cemalettin Erdemci, "Kalam İlminde Akıl ve Naklin Etkinliği Problemi", *Kelam İlminin Yeniden İnşasında Geleneğin Rolü Sempozyumu*, (Elâzığ: Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dekanlığı, 2004), 329-344.

²⁹ Kemâlüddîn, el-Beyâzî, *İşârâtü'l-Merâm an İbârâti'l-İmâm*, thk. Ahmed Ferid Miziyadi (Beyrut: Daru'l-kutubi'l-ilmîyye, 2007), 180-187; Numan b. Sabit Ebû Hanife, *Fıkhü'l-Ekber, İmam-ı Azam'ın Beş Eseri*, çev. Mustafa Öz (İstanbul: Kalem Yayıncılık, 1987), 67.

ifade etmek, şeklinde izah eder.³⁰ Mâtürîdî'ye göre Kur'an'ın, akıl ve din ilişkisine kapı araladığı bir alan olan te'vilin, bağlayıcı olmaması da Kur'an'ın herkesi düşünme ve akıl yürütme zeminine yönlendirdiği anlamına gelir. Selefi söylemin aksine te'vili olumlu karşılamakla beraber Batınilerin ve bazı Mu'tezilî âlimlerin yaptığı yanlış te'villere de karşı çıkarak adeta onların elinden te'vili almaya çalışır. Dinin anlaşılmasında te'vili gerekli gören Mâtürîdî'nin aynı zamanda yanlış mecradan da onu kurtarmaya çalışması te'vile verdiği önemi gösterir.

Mâtürîdî, arka planında güçlü bir kanaat oluşturduğu te'vili, kelâm disiplininde sem'iyat konuları hariç başta haberî sıfatlar olmak üzere ilâhî sıfatların anlaşılması ve yorumlanması gibi birçok konuda bir metot olarak benimser. Kur'an'da kinaye ve mecaz gibi edebi sanatlar olduğunu belirten Mâtürîdî, Kur'an'ı bu özelliğinden soyutlamanın ona yanlış anlamlar vermeye yol açacağını savunur. Mesela, "Kadınlara dokunursanız"³¹ ayetinde "dokunmak" lafzının mecaz olarak alınmaması durumunda ümmetin çoğunun namaz fiilinde yasak olan bir şeyi yapmış olduğu sonucunu ortaya çıkaracağını belirtir. Oysa ne Hz. Peygamber ne de müctehid imamlar böyle bir açıklama yapmıştır.³² Aynı şekilde Hz. İbrahim'in sözünün, "Konuşmaya güç yetirebiliyorlarsa onlara sorun"³³ ayetinde şart cümlesi olarak ifade edildiğini ve şart cümlelerinin de inşai cümleler olduğunu belirten Mâtürîdî, Hz. İbrahim'in sözünün yalan olma ihtimalinin imkân dahilinde olmadığını belirtir. Bu ifadeyi edebi yönden ele almamanın insanı bu konuda yanlış sonuca götürebileceğini savunan Mâtürîdî, Kur'an'ı sadece lafzi olarak anlamının ciddi anlamda sorunlar üreteceğini belirtir.³⁴ Din dilinin sadece zahiri anlamına bağlı kalmak, insanın mümkün varlık ile vacib olanı birbirine karıştırarak insan biçimci bir Tanrı anlayışı gibi yanlış bir algının oluşmasına imkân tanyacaktır.³⁵

Nasları, zahiri anlamlarına ters düşmeyecek şekilde yorumlayan Mâtürîdî, ancak zahire bağlı kalmak İslam itikadına ters düşerse o zaman nassı, tevhid ilkesini dikkate alarak yorumlamıştır. Aşırıya kaçmadan akıl ve vahiy arasındaki dengeyi gözeterek te'vil yapan Mâtürîdî, ilahi sıfatların varlığını kabul ederek Allah'ın bilinmez ve tanınmaz bir varlık olmadığını ifade eder.

3.2. Mâtürîdî'ye Göre Allah'ın Arş'a İstivâ Etmesi

Mâtürîdî'ye göre Arş, Allah'ın azametini ve hükümranlığına delalet eden ve ontolojik bir varlığı olmayan kavramdır. Kur'an'ın, Hz. Peygamber'e karşı çıkarak Allah'a ibadet etmeye yanaşmayan kimselere, yeri göğü altı günde yaratan sonra arş'a hükmeden bir İlah'a ibadetten neden kaçındıkları konusunda uyarıda bulunduğunu belirtmekle Allah'ın azametini ve kudretine vurgu yapıldığını belirtir. Ayette, Allah'ın yeri göğü altı günde yarattığı ifade edildiği halde bu süre zarfında insanın yaratılmasından bahsedilmediğini belirten Mâtürîdî, sanki insanın yedinci günde

³⁰ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 1/3.

³¹ en-Nisa, 4/43.

³² Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 3/246.

³³ el-Enbiya, 21/63.

³⁴ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 9/296.

³⁵ Ömer Faruk Yavuz, *Kur'ân'da Sembolik Dil* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2006), 93.

yaratıldığına dair bir anlamın ayette saklı olduğunu savunur. Çünkü ayette bundan önce akıl ve irade sahibi olan yani temyiz gücüne sahip bir varlığın yaratılmasından söz edilmemektedir. Allah Teâlâ'nın insanı yaratmasıyla hükümlerinin tamamlandığını çünkü O'nun azametini takdir edebilen ve O'na hamd etmek gerektiğinin farkında olabilecek yegâne varlığın ancak akıl ve irade sahibi insan olduğunu savunur. Tabiatdaki varlıkların imtihan edilmek için yaratılan varlığın emrine amade kılınmakla aslında bu mesajın verildiğini belirtir.³⁶

Arş'ı Allah'ın hükümlerini şeklinde mecaz olarak ele alan Mâtürîdî, onu yaratılmış maddi bir cisim olarak tasavvur eden Selefiyye'ye³⁷ karşı çıkar ve tecsim-teşbih ehlinin ayette geçen "arş'ı taşıyanlar"³⁸ ifadesinin bu anlamı nakzettiği iddialarına şöyle cevap verir: Taşınan arşın, hükümler anlamında te'vil ettiğimiz arş olmadığını belirten Mâtürîdî, Arş'ı Allah'ın istikrar kıldığı bir mekân şeklinde düşünmek O'nu hadis olan varlığa benzetmek anlamına gelir ki bu tevhid inancıyla bağdaşmaz. Allah'ın arş üzerinde oturduğunu iddia etmek ya Allah'ın arş'tan büyük ya ona denk ya da ondan küçük anlamına gelir ki bu O'nu cisim olarak kabul etmek anlamına gelir ve böyle bir şey Allah için asla düşünülemez.³⁹

Mâtürîdî, arş kavramının ontolojik olarak yaratılmış özel bir şey gibi anlaşılması gerektiğini özellikle belirtir. Onun, arş'ı, ontolojik olarak ifade etmek yerine, ona mecaz anlamı vermesinin arka planında "Allah'ın arşa istivâ etmesi"ni teşbih ve tecsimden uzaklaştırmak gibi önemli dinî bir kaygı yatmaktadır. Bu kaygıyı, lafza mecaz anlamı vererek tenzih düşüncesiyle aşmaya çalışmıştır.

Allah'ın Arşa istivâ etmesini haberî sıfatlardan biri olarak kabul eden Mâtürîdî, "istivâ"nın lügatte birden fazla anlamının olduğunu ve bunlardan "olgunlaşmak, tamamlamak ve istila etmek (hükümler altına almak) gibi anlamları tercih ettiğini belirtir.⁴⁰ Bu anlamları tercih etmekle arş kavramı gibi istivâ kavramını da mecaz olarak yorumlamıştır. Mâtürîdî, istivâ kavramını şu şekilde izah eder:

İstiva, Allah'ın hükümlerinin hiçbir noksanı olmayan bir hükümler şeklinde anlaşılmasıdır. Ayrıca hiç kimsenin Allah'ın hükümlerinde bir hakkının ve yetkisinin bulunmaması anlamını da içerir.

Arş, âlemin zirvesi olarak kabul edilince istivâ da Allah'ın zaman ve mekândan münezze olmasının ayrıca sonsuz güç ve azamete sahip olması şeklinde anlaşılabilir.⁴¹

Kur'an'da bazen bir kelimenin bilinen anlamının dışında kullanıldığına rastlamak mümkündür. Mesela Kur'an'da ebde'a, enşee, fetara, ce'ale gibi birden fazla kelime, yaratma anlamında birbirinin yerine kullanılmıştır. İstiva lafzının "yaratma" anlamında kullanılması yani "Allah arşa istivâ etti" ibaresini "Allah arşı yarattı" şeklinde anlamak tevhid ilkesi kapsamında düşünüldüğünde daha tutarlı olduğu görülecektir. Aynı

³⁶ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 5/364; Mâtürîdî, *Kitabu't-tevhid*, 105-106.

³⁷ İbn Ebî Şeybe, *Kitabu'l-Arş*, 69-71.

³⁸ el-Mü'min, 40/7.

³⁹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 5/367; Mâtürîdî, *Kitabu't-tevhid*, 73-74.

⁴⁰ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 11/20.

⁴¹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 1/151.

şekilde Kur'an'da bazen de “ala” harf-i cerri, “ila” harf-i cerri anlamında kullanılmıştır. Mesela, “onun beyanı bize aittir” ayetinde kullanılan “ala harf-i cerri”, “ila” anlamında kullanılmıştır. Bu anlamda Allah arşa istivâ etti, ibaresindeki ala harf-i cerri ila anlamında kabul edersek Allah arşa yöneldi ya da yaratmasını tamamladı şeklinde anlamak mümkündür. Arş su üzerindeydi sonra onu yükseltti, yani hükümlerini tamamladı şeklinde anlamak daha uygun olur.⁴² Mâtürîdî, istivâ kelimesinin te'vil edilmesine karşı çıkanlara, onlar, “Biz ona ruhumuzdan üfledik”⁴³ ayetinde geçen “üfledik” kelimesini “yaratma” olarak anladıkları halde istivâ lafzına tamamlamak, yönelmek şeklinde anlam verilmesine karşı çıkmalarının çelişki olduğunu belirtir. Yani Allah'ın üflemesini insanların üflemesi gibi anlamak, Allah'ın arşa istivâsını, insanların çıkması gibi anlamaktan daha akli bir çıkarım olduğunu savunur.⁴⁴

Kelamcıların Allah'ın her yerde olduğunu kabul etmekle O'na mekan isnat ettiklerini iddia eden teşbih ve tecsim ehline⁴⁵ Mâtürîdî şöyle cevap verir. Allah Teâlâ hiçbir zaman ve mekânla sınırlandırılmaksızın bilendir, kadirdir ve yaratandır. Yani O, her şeyi kadim ilmiyle kuşatmış, zaman ve mekândan münezzehtir.⁴⁶

Görüleceği üzere Mâtürîdî, kelimeler disiplininde haberî sıfatlar olarak isimlendirilen müteşabih ifadeleri tevhid ilkesi temelinde tenzihî bir dil kullanarak te'vil etmiştir. Mu'tezile kelamcıları te'vil metodunu ilahî sıfatların hepsine uygularken Ehl-i sünnet kelamcıları sadece haberî sıfatlar konusuna uygulamıştır.⁴⁷

Mâtürîdî, tenzih akidesine hâle gelir endişesiyle Allah'ın arşa istivâ etmesini mecaz olarak anlamayı tercih etmiş olabilir. İstivâ lafzının mecaz olarak anlaşılması halinde kaçınılmaz olarak Allah'ın Arşa istivâ etmesini, hadis varlığın fiili gibi kabul etmenin yolunun açılacağını savunur. Allah'ın Arşa istivâ etmesi konusunda Selef düşüncesinden tamamen kopmayan Mâtürîdî, yapılan te'vilin bağlayıcı olmayacağını yani istivânın ayetle sabit olduğunu ancak Allah'ın bu lafız ile ne kast ettiğini kesin olarak O'nun bileceğini söylemekle beraber, problemin “O'nun benzeri hiçbir şey yoktur”⁴⁸ ayetine ters düşmeyecek şekilde ta'til anlayışının aksine ispat mantığıyla te'vil edilmesi gerektiğini ifade eder.⁴⁹

Teşbih ve tecsim düşüncesini savunanların yaptığı gibi Allah'ın Arşa istivâ etmesini, Allah'ın Arşta istikrar kılması yani orda mekân tutması şeklinde⁵⁰ anlamının birkaç yönden çelişkili bir iddia olduğunu savunur.

Birincisi, “Allah yeri göğü altı günde yarattı sonra Arşa istivâ etti”, ayetinde ifade edilen “sümme” lafzı bir halden bir hale geçmek anlamını ifade etmez. Eğer bu şekilde

⁴² Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 5/384.

⁴³ El-Enbiya, 21/91.

⁴⁴ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 8/29.

⁴⁵ İbn Ebî Şeybe, *Kitabu'l-Arş*, 37-41.

⁴⁶ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 14/430.

⁴⁷ Hanifi Adıgüzel, *Din Dili Bağlamında Haberî Sıfatlar* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007), 73.

⁴⁸ Eş-Şûrâ, 42/11.

⁴⁹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 13/182-183.

⁵⁰ Bk. Mukatil b. Süleyman, *Tefsiru'l-mukatil b. Süleyman*, thk. Abdullah Mahmud şehane (Beyrut: Müessesetu Tarihu'l-Arabi, 2002/1423), 3/21; İbn Ebî Şeybe, *Kitabu'l-Arş*, 69-71.

kabul edilirse Allah'ın bir yerden bir yere intikal etmesi durumu ortaya çıkar ve aynı zamanda daha önce nerde olduğu sorusunu akla getirir. Allah bir şey üzerindeyse o şey O'nu taşıyor demektir. Oysa Allah için böyle bir şey iddia etmek, O'nu zamanın içinde olan ve mekân tutan bir konuma taşımak anlamına gelir ki bu düşünce tamamen tevhide zıt bir düşünce olur. Çünkü Allah'ın Arşta mekân tuttuğunu iddia etmek Allah'ın ebediyete kadar yaratacaklarını yarattığını ve sonra Arşta mekân tuttuğunu ifade etmektir. Allah Teâlâ bu gibi nitelendirmelerden münezzehtir.⁵¹

Mâtürîdî, teşbih ve teccim düşüncesinin, Allah yeri ve gökleri altı günde yarattı sonra Arşta çekilerek istirahat etti gibi Ehl-i kitaptan intikal etmiş olması muhtemel bir anlamı zımnen barındığı kaygısını öne çıkararak bu anlayış ile Ehl-i kitap düşüncesi arasında bir etkileşimin olduğuna işaret etmek ister. Ayrıca Mâtürîdî'nin çıkarımları göstermektedir ki din dilini sadece teşbihi bir metotla anlamaya çalışmak insanı sonuç olarak antropomorfist bir anlayışa taşır. Bunun yanı sıra eğer din dili tamamen tenzihî bir anlayışla okunursa bu defa hiç anlaşılmayan tanınmayan bir Tanrı anlayışı ortaya çıkarır.⁵² Bu nedenledir ki Mâtürîdî, lafızları literal bir anlayışla ele almadığı gibi Allah'ın sıfatlarını kabul etmekle de tenzih konusunda da bir yerde durmaktadır.

İkincisi, Mâtürîdî'ye göre Allah'ın gökleri ve yeri yaratması sonra onları insanların istifadesine verdiğini ifade etmesi, herkes tarafından kabul edebilecek bir durum olduğu anlamına gelir. Ancak Müşebbihe, bu şekilde anlamayıp Allah'ın Arşta istivâ etmesini, "Arşta mekân tutmak" şeklinde olduğunu iddia etmekle Allah'ın gücünü ve kudretini sınırlandırmış olduğunu savunur.⁵³

Mâtürîdî, haberî sıfatları te'vil ederken zahiri olarak nasta ifade edildiği için onları isbat eder ancak Allah Teâlâ'yı her türlü noksanlıktan tenzih etmek için de teccim ve teşbihe düşmemeye dikkat eder. Yani o, başta haberî sıfatlar olmak üzere ilahî sıfatlar konusunda ispat ve tenzih dengesini korumaya özen gösterir.

Üçüncüsü, Allah Teâlâ'nın "yaratma" sıfatı da kelamcılar arasında farklı şekilde anlaşılmıştır. Bazıları, Allah'ın zatına bir sıfat ilave etmeden, O'nun zatiyla yarattığını ileri sürerken bazıları da Allah'ın yaratma anlamına gelen "kün" kelamıyla (tekvin) bütün yaratılanların sonsuza dek var olmaları için Allah'ın zatiyla yaratıcı olduğunu kabul ederler. Her şey onun zati sayesinde var oldu ancak Allah yaratırken zatında ve durumunda herhangi bir değişiklik söz konusu olmamıştır. Oysa bir anlam gerçekleştiği takdirde, değişikliğe, durmaya veya yok olmaya ya da benzeri bir duruma geçmeye meyleder. Allah böyle bir durumdan münezzehtir. Çünkü bu gibi durumlar hadis varlığa ait özelliklerdir.⁵⁴

Mâtürîdî, insanbiçimci Tanrı anlayışını savunanların yüzeysel düşünceleri nedeniyle tevhid ilkesini teorik olarak düşünemediklerini ve teolojik problemler üretirek çıkmaza girdiklerini savunur.

⁵¹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 5/364-384.

⁵² Yavuz, *Kur'ân'da Sembolik Dil*, 194.

⁵³ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 5/364-384.

⁵⁴ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 5/365-385.

Te'vilatu'l-Kur'an şarihi Alâüddîn es-Semerkindî, (ö. 539/1144) Allah'ın Arşa istivâ etmesini, Arşta istikrar kılmak, Arşa yükselmek gibi anlamlara gelecek şekilde düşünmenin Allah'a mekân atfetmek anlamına geleceğini ve bir mekânda bulunmanın da yardıma muhtaç olmayı gerektirdiğini ifade eder. Ayrıca ayette istivâ lafzının "yaratma" anlamında kullanılmış olabileceği gibi Allah'ın emrinin arşa yönelmesi şeklinde anlaşılmasının da muhtemel olduğunu belirtir.⁵⁵

Dördüncüsü, Allah'ın fiillerinin, hadis olan varlıkların hareket, sükun ve yok olmak fiilleri gibi anlaşılması yani Allah'ın arşa istivâ etmesini, başka yere değil sadece Arşla sınırlı olduğu şeklinde anlamının, O'nu cisimleştirmek anlamına geleceği için kesinlikle yanlış olduğunu savunur. Mâtürîdî, Allah'ın arşa yükselerek orda mekan tuttuğunu iddia etmenin O'nun fiillerini hareket ve sükun ile izah etmek anlamına geldiğini belirtir. Allah'ın arşta istikrar kıldığını iddia etmenin Allah Teâlâ'yı hadis varlıklar gibi zaman ve mekân ilişkisine dahil ederek teşbih ve teccime götüreceği için reddeder. Mâtürîdî'ye göre Allah'a atfedilen istivânın, Allah'ın yaratıklara benzetilmesine yol açmayacak şekilde anlaşılması gerekir. Bu da O'nun ilim ve kudretiyle âleme hükmeden yegâne ilah olduğu anlamına gelir.⁵⁶

Mâtürîdî, istivâ vahiyle sabittir, ancak bu kavramın "O'nun benzeri hiçbir şey yoktur." mealindeki ayet-i kerimenin ifade ettiği tenzih kapsamında anlaşılması gerektiğini savunur. Çünkü Allah'ın fiilleri ve ilmi, insanların fiilleri ve ilmine benzemediğinden insanlar için kullanılan bir cümle de Allah için kullanıldığında aynı anlamı ifade etmez. Mesela Allah bunun sahibidir cümlesiyle Ali bunun sahibidir cümlesi kapsadıkları anlam bakımında birbirine benzemez.⁵⁷

Mâtürîdî, Ehl-i Sünnet ve Mu'tezile kelimcileri arasında farklı yorumlanan şey kavramı üzerinden Allah'ın Arşa istivâ etmesini açıklamaya çalışır. Teşbih ve teccim ehlinin, "O'na benzer hiçbir şey yoktur."⁵⁸ ayetini delil göstererek Allah'ın diğer varlıklara benzediğini ileri sürdüklerini belirtir. Onların, eğer Allah diğer varlıklara benzemeseydi ayette teşbih edatı "kef" kullanılmaması gerekirdi. Bunun yerine Allah'ın hiçbir şeye benzemediği "O'nun misli gibi hiçbir şey yoktur." şeklinde ifade edilmeliydi. Çünkü bir şeyin mislini, mislinden nefyetmekle ancak benzeşmenin ortadan kaldırılabileceğini savunduklarını haber verir.

Mâtürîdî, "O'na benzer hiçbir şey yoktur." ayetinin onların olması gerektiğini ileri sürdükleri "O'nun misli gibi hiçbir şey yoktur" anlamına geldiğini ve "kef" harfinin ilave (zaid) konumunda olduğunu çünkü Arapların bazen "misl" kelimesini şahıs anlamında kullandıklarını ileri sürer. Mâtürîdî, yaratılan varlıkların çok olması itibarıyla birbirine benzer yönlerinin olduğunu ancak bunun her yönden birbirine benzedikleri anlamına gelmeyeceğini çünkü bazı özellikler bakımından birbirine benzeseler de her birinin farklı ve kendine özgü birçok yönlerinin olduğunu belirtir. Mâtürîdî'ye göre yaratılan varlıkların dahi biçimsel olarak bir yönden ancak sınırlı olarak birbirine benzemesi

⁵⁵ Ebû Bekr Alâüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed es-Semerkindî, *Şerhu't-Te'vilat*, Süleymaniye Kütüphanesi (İstanbul: Hamidiye Bölümü, t.y.), 296a.

⁵⁶ Yavuz, "Arş", 23/402-404.

⁵⁷ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 5/364-384; Mâtürîdî, *Kitabu't-tevhid*, 67-68.

⁵⁸ Eş-Şûrâ, 42/11.

göstermektedir ki Allah Teâlâ, hiçbir yönden ve hiçbir şekilde yaratılan varlıklara benzemez. Allah'ın her hangi bir şeyin kendisine benzemesini olumsuzladığını ancak O'na şey denilmesini olumsuzlamadığını çünkü O, hiç bir şey gibi olmayan bir şeydir. Şey kavramının “mevcud” anlamında kullanıldığını bunun da tevhide işaret ettiğini belirten Mâtürîdî, Allah'ın “şey” olduğu kabul edilmediği takdirde Allah için “O, bir şey değildir” demek caiz olması gerekir ki bunun da Allah için söylenemeyeceğini savunur.⁵⁹

Sonuç

Mâtürîdî, Allah'ın istivâ fiilinin teşbih ve teccime yol açmayacak şekilde tevhid ilkesi temelinde ispat ve tenzih diliyle te'vil edilerek anlaşılması gerektiğini savunur. İstivadan maksadın ne olduğu bize kapalı olduğundan anlamının neliği konusu Allah'a bırakılmalıdır. Ancak Allah'ın istivâ etmesinin insan fiiline benzetilerek anlaşılmayacağı kesindir. Mâtürîdî, Mu'tezile'nin yaptığı gibi istivânın ne olduğu değil ne olmadığı üzerinde durmaktadır. Çünkü başta söylediği gibi sahabenin dışındaki kuşakların söylediklerinin tefsir değil te'vil olarak kabul edilmesi gerekir. Mâtürîdî, Selefiyye'nin “istiva” konusunda Hz. Peygamber ve sahabeden bir açıklama gelmediği anlamının bilinemeyeceği iddiasını reddeder. Bu bağlamda istivanın anlamını Allah'a havale ederek susmayı tercih eden Selefiyye'den farklı olarak istivânın bilinemezliğini, onun ne olmadığını söylemekle aşmaya çalışmıştır. Aynı zamanda istivayı mecaz olarak ele almakla ne olduğunun kesin olarak bilinemeyeceğini söyler ve Selefi anlayışa bağlı kalmaya çalışır.

Mâtürîdî, istiva ayetle sabit olduğu için onun varlığını kabul etmenin zorunlu olduğunu ileri sürerek ispat etmeye çalışır. Ancak istivayı ispat ederken Haşviyye gibi ispatta aşırılığa kaçarak teşbih ve teccim düşüncesine düşmemeye azami dikkat eder ve bu düşüncüyü şiddetle reddeder. Mâtürîdî, Allah'ın hiçbir şeye benzemeyen bir şey olduğunu söyleyerek istivanın var olduğunu ancak Allah'ın fiili olduğu için ne teşbih ve teccim ehlinin iddia ettiği gibi insan fiiline benzetilemeyeceğini, ne de Allah'ın sıfatlarını yok sayanlar gibi onun tamamen bilinemez olduğunu savunur. Her ikisi arasında bir denge gözeterek ispat ve tenzih parametrelerine bağlı kalarak Selefi söylemin aksine te'vile başvurur.

Akıl-nakil ilişkisi, te'vil ve Allah'a şey denilmesi gibi parametreler, Mâtürîdî'nin Allah'ın Arş'a istiva etmesi problemini çözümede araçsallaştırdığı önemli unsurlardır. Onun akıl-nakil ilişkisi neden istivayı mecaz olarak kabul ettiğini, Allah'a şey denilmesi düşüncesi, istiva'nın neden teşbih ve teccim düşüncesiyle açıklanamayacağını ve te'vil metodu ise neden Selefi söylemden ayrıldığını açıklığa kavuşturacak ve bunların bileşkesi bizi sonuç olarak Mâtürîdî'nin Allah'ın istiva etmesi konusundaki düşüncesinin mahiyetini tespit etmemizi sağlayacaktır.

Mâtürîdî, Allah'ın arş'a istiva etmesi meselesini tevhid ilkesiyle tezat oluşturduğunu kabul ettiği teşbih ve teccim düşüncesi yerine te'vil metoduyla ele

⁵⁹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 13/171.

almıştır. O, Müslümanların Allah tasavvurunun teşbih ve tecsim düşüncesinden olumsuz etkileneceği kaygısıyla bu meselenin “hiçbir şey O'nun gibi değildir” ayeti bağlamında anlaşılması gerektiğini belirtir. Yani Allah'ın istiva etmesi problemini ele alırken tevhid temelinde ispat ve tenzih bakış açısıyla te'vil yapılması gerektiğini savunur.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Finansman/Funding: Yazarlar, bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadığını kabul ederler/The authors acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Yazar Katkıları/Author Contributions: Çalışmanın Tasarlanması / Conceiving the Study: V.Ekinci (%70), S.Gülverdi (%30) Veri toplanması / Data collection: V.Ekinci (%70), S.Gülverdi (%30) Veri Analizi / Data Analysis: V. Ekinci (%70), S.Gülverdi (%30) Makalenin Yazımı / Writing up: V.Ekinci (%70), S.Gülverdi (%30) Makale Gönderimi ve Revizyonu / Submission and Revision: V.Ekinci (%70), S.Gülverdi (%30).

Çıkar Çatışması/Competing Interests: Yazarlar, çıkar çatışması olmadığını beyan ederler / The authors declare that have no competing interests.

Kaynakça

- Adıgüzel, Hanifi. *Din Dili Bağlamında Haberî Sıfatlar*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.
- Altıntaş, Ramazan. “Kelam Sisteminde Akıl-Nakil İlişkisi”. *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi* 5/3. (Haziran-2005), 233-245.
- Beyâzî, Kemâlüddîn. *İşârâtü'l-Merâm an İbârâti'l-İmâm*. thk. Ahmed Ferid Miziyadi. Beyrut: Daru'l-kutubi'l-ilmîyye, 1428/2007.
- Cürcânî, Seyyid Şerif Ali b. Muhammed. *et-Ta'rifât*. thk. Muhammed Sıddık Minşavî. Kahire: Daru'l-fedîyle, 1308/1890.
- Cüveynî, Abdülmelik b. Abdullah b. Yusuf b. Muhammed. *Kitabu'l-irşad*. thk. Ahmet Abdurrahim es-Sayic. Kahire: Mektebetu Sekafetu Diniyye, 1430/2009.
- Çelebi, İlyas. “Sıfat”, *TDV İslam Ansiklopedisi*. 37/100-106. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Ebî Şeybe, Muhammed b. Osman. *Kitabu'l-arş*, thk. Muhammed b. Halife et-Temîmî. Riyad: Mektebetu'r-rüşd, 1415/1998.
- Ebû Hanife, Numan b. Sabit. *Fıkhu'l-Ekber. İmam-ı Azam'ın Beş Eseri*, çev. Mustafa Öz. İstanbul: Kâlem Yayıncılık, 1987.

- Eş'arî, Ebu'l-Hasan Ali b. İsmâîl. *Makâlâtü'l-İslamiyyîn*. thk. Muhammed Muhyiddîn Abdu'l-Hamid. Beyrut, Mektebetu'l-asriyye, 1416/1995.
- Erdemci, Cemalettin. "Kelam İlminde Akıl ve Naklin Etkinliği Problemi". *Kelam İlminin Yeniden İnşasında Geleneğin Rolü Sempozyumu*. ed. Adem Tutar. 329-344. Elazığ: Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dekanlığı, 2004.
- Gölcük, Şerafettin- Toprak, Süleyman. *Kelam*. Konya: Tekin Kitabevi, 2016.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fadl Cemaluddin Muhammed b. Mükrim. *Lisânü'l-Arab*. 16 Cilt. Beyrut: Daru's-Sadr, 1432/2010.
- İbnü'l-Kayyim el-Cevziyye, Muhammed b. Ebibekr b. Eyyub b. Sa'd Ebu Abdillâh Şemseddin. *es-Sevâi'ku'l-Mürsele 'ale'l-Cehmiyyeti ve'l-Mua'ttıla*. thk. Ali b. Muhammed ed-Dehîlullah. 4 Cilt. Riyad: Daru'l-asime, 2009/1430.
- İsfahânî, Ebu'l-Kasım Hüseyin b. Muhammed. *el-Müfredat*. Beyrut: Mektebetu Nezzar Mustafa, 1395/1975.
- İzmirli, İsmail Hakkı. *Yeni İlmi Kelam*. Sad. Sabri Hizmetli. Ankara: Ankara Okulu yayları, 2013.
- Kâdî, Ebü'l-Hasan Ahmed b. Abdülcebâr el-Hemedani. *Şerhu'l-uşûli'l-hamse*. Kahire: Mektebetu Vehbe, 1417/1996.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd es-Semerkindi. *Te'vilâtü'l-kur'ân*. thk. Bekir Topaloğlu-İbrahim Halil Kaçar. 18 Cilt. İstanbul: Mizan Yayınları, 2008.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd es-Semerkindi. *Kitabu't-tevhid*. thk. Bekir Topaloğlu- Muhammed Arûcî. İstanbul: Mektebetu'l-irşad, 2001/1421.
- Mukatil b. Süleyman, *Tefsiru'l-mukatil b. Süleyman*. thk. Abdullah Mahmud şehane. 5 Cilt. Beyrut: Müessesetu Tarihu'l-Arabi, 2002/1423.
- Özcan, Hanifi. *Mâtürîdî'de Bilgi Problemi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2012.
- Râzî, Fahreddin. *Esâsü't-takdîs*, thk. Ahmed Hüseyin es-Seka. Kahire: Mektebetu'l-Kulliyeti'l-Ezheriyye, 1406/1986.
- Semerkindî, Ebû Bekr Alâüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed. *Şerhu't-Te'vilat*. Süleymaniye Kütüphanesi. İstanbul: Hamidiye Bölümü, t.y.
- Şehristânî, Abdulkerîm. *el-Milel ve'n-Nihal* thk. Ahmed Fehmi Muhammed. 2 Cilt. Kahire: Daru'l-kutubi'l-ilmiyye, 1992/1413.
- Yavuz, Ömer Faruk. *Kur'an'da Sembolik Dil*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2006.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Arş", *TDV İslam Ansiklopedisi*. 23/402-404. İstanbul: TDV Yayınları. 2001.
- Yurdagür, Metin. "Haşviyye". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 16/426-427. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Yurdagür, Metin. "Haberî Sıfatları Anlamada Metod". *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (Haziran 1983), 249-264.